

LA MEDICINA LEGAL A TRAVÉS DE LA PREMSA MÈDICA VALENCIANA (1841-1939)

Felip MARTÍNEZ MONTSÓ

Departament d'Història de la Ciència i Documentació. Universitat de València

1. INTRODUCCIÓ.

Un dels aspectes que se sol tenir en compte a l'hora d'avaluar el grau de maduresa d'una especialitat mèdica és l'existència de publicacions periòdiques pròpies que permeten l'intercanvi d'informació entre els seus conreadors¹.

En el cas de la medicina legal, la primera revista apareguda a l'Estat espanyol dedicada exclusivament a aquesta disciplina fou *Gaceta Médico Forense*, publicada el 1863. Cal recordar, però, que deu anys abans començà a editar-se *Repertorio de Higiene Pública y Medicina Legal*, publicació en la qual compartien pàgines aquestes dues especialitats medicosocials².

Al País Valencià, el periodisme mèdic inicià la seua activitat el 1841 amb l'edició del *Boletín del Instituto Médico Valenciano*. Des d'aquesta data fins a la desaparició, el 1939, de *La Crónica Médica*, l'única de les revistes aparegudes abans de la guerra que continuava publicant-se, no tenim notícia de cap revista valenciana sobre medicina legal³. Aquesta circumstància ens ha fet abordar dita disciplina a través de l'anàlisi de les principals publicacions mèdiques valencianes de caràcter general. En concret, s'han buidat les següents revistes: *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, *La Crónica Médica*, *La Medicina Valenciana*, *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, *Revista de Higiene y Tuberculosis*, *Policlínica* i *La Fraternidad*.

¹ Corbella (1975), pp. 411-412.

² Carrillo (1996), p. 15; Pérez de Petinto (1952), p. 9.

³ Casas (1973).

Totes elles són dipositades gairebé completes al Museu Historicomèdic de la Facultat de Medicina de València.

Aquesta comunicació es basa en l'actualització d'una part del treball d'investigació presentat per a l'obtenció de la suficiència investigadora. S'ha realitzat un estudi bibliomètric dels 195 articles originals de caràcter medicoforenses apareguts a les publicacions abans esmentades, els quals han estat analitzats per anys, autors, temes i revistes. Per les característiques d'aquesta comunicació no apareix a la bibliografia l'inventari de la totalitat dels articles, material que forma part de la tesi doctoral que en aquests moments estic realitzant.

2. ESTUDI BIBLIOMÈTRIC.

2.1. *Distribució per anys.*

Si fem un estudi de l'evolució per dècades del nombre d'articles publicats, podem distingir dues etapes de diferent productivitat, separades pel canvi de segle: una primera, compresa entre 1841 i 1900, amb 55 articles; i una segona, que abasta el període entre 1901 i 1939, amb 140 articles. Aquestes dues etapes es veuen clarament en el gràfic núm. 1.

Si bé és cert que aquesta diferència es pot explicar en part pel major nombre de revistes publicades durant la segona etapa, la causa fonamental rau en el desenvolupament que experimentà l'especialitat dintre del procés de regeneració científica que es produeix a l'Estat espanyol durant l'inici del segle XX, materialitzat en la tasca duita a terme per la *Junta para Ampliación de Estudios* creada el 1907⁴.

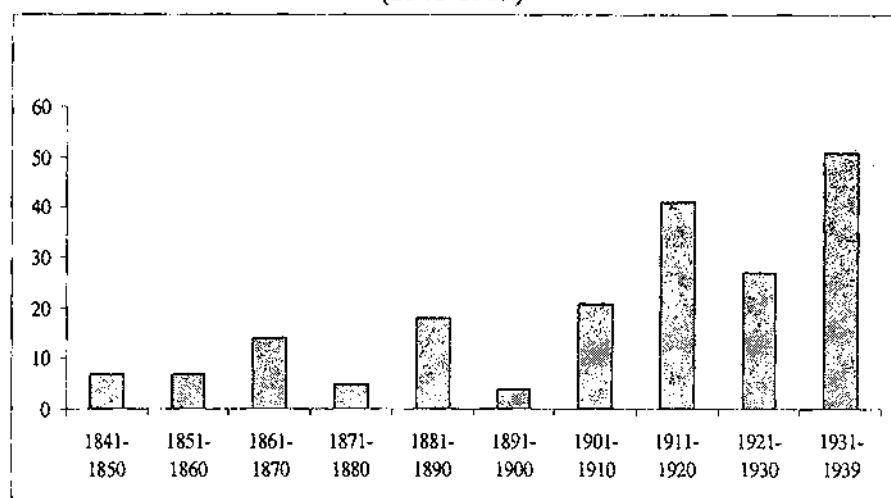
Al País Valencià, a més, resultà decisiva l'arribada de Juan Peset Aleixandre a la càtedra de medicina legal, tant per les seues nombroses publicacions a la premsa valenciana com pel grup de treball que va crear al seu voltant, grup que utilitzà *La Crónica Médica*, dirigida per Peset entre 1928 i 1939, per tal de publicar els resultats de les seues investigacions⁵.

⁴ Albarracín (1988), pp. 153-155. De fet, tant Juan Peset Aleixandre com Antonio Lecha-Marzo, les dues màximes figures de la medicina legal de l'època van ser pensionats per aquesta institució. Baldó; Mancebo (2001), p. 20; De Meer (1989), p. 97.

⁵ Gisbert (1982), p. XLIV.

Gràfic 1

Distribució per dècades dels articles sobre medicina legal publicats a València (1841-1939)

Durant l'etapa 1841-1900 mereixen especial menció dues dècades durant les quals s'incrementà notablement la producció respecte a la resta del sexenni. Es tracta dels períodes 1861-1870 i 1881-1890. En el primer cas, l'increment es degut a l'aparició entre 1866 i 1869 d'una nova revista, *La Fraternidad*, ja que fins aleshores només era publicat el *Boletín del Instituto Médico Valenciano*⁶. En el segon cas es deu a diverses causes: la coincidència temporal amb la major part de la primera etapa de *La Crónica Médica*, la revista de major contingut medicolegal de les estudiades; en ser l'època de major activitat d'un dels màxims productors, el catedràtic de medicina legal de València Francisco Orts; i per últim, el judici contra l'assassí múltiple Garayo, amb la polèmica que va suscitar sobre si era un boig o un criminal, com posen de manifest els tres articles sobre el tema apareguts el 1881.

Pel que fa al període 1901-1939, veiem com destaquen pel nombre de treballs els decennis 1911-1920 i 1931-1939. En el cas de la primera de les dècades esmentades perquè és el període de màxima productivitat de dos dels personatges claus de la medicina legal espanyola: Juan Peset

⁶ López Piñero (1992), pp. 23-24.

Aleixandre i Antonio Lecha-Marzo⁷. Respecte al segon decenni, el de major productivitat amb el 26,15% del total d'articles publicats entre 1841 i 1939, hem de ressaltar que coincideix amb la tercera època de *La Crónica Médica* (1928-1939), revista que va incloure el major percentatge d'articles sobre medicina legal a la premsa mèdica valenciana. A tall d'exemple podem comentar que dels 51 articles apareguts entre 1931 i 1939 només vuit foren publicats a altres revistes.

2.2. Distribució per autors.

Els autors que publicaren a la premsa mèdica valenciana apareixen reflexats en aquesta taula:

Taula I
Distribució per autors dels articles sobre medicina legal publicats a
València
(1841-1939)

autor	núm. articles	percentatge
PESET ALEIXANDRE, J.	13	6,44
ROYO-VILLANOVA MORALES, R.	11	5,45
PESET CERVERA, V.	7	3,47
CHABÀS BORDEHORE, J.	6	2,97
LÓPEZ IBOR, J.	6	2,97
LECHA-MARZO, A.	5	2,48
ORTS ORTS, F.	5	2,48
PÉREZ ARGILÉS, V.	5	2,48
PESET ALEIXANDRE, T.	5	2,48
PESET VIDAL, J.B.	5	2,48
ÁLVAREZ DE TOLEDO VALERO, R.	4	1,98
LÓPEZ GÓMEZ, L.	4	1,98
PESET LLORCA, V.	4	1,98
PIGA PASCUAL, A.	4	1,98
BARBERÀ MARTÍ, F.	3	1,49
COCA, A.	3	1,49
GARCÍA PASTOR, R.	3	1,49

⁷ Micó (2001); De Meer (1989).

RAMO, F.	3	1,49
SERRANO CAÑETE, J.	3	1,49
AGUILAR JORDAN, J.	2	0,99
APRAIZ, R.	2	0,99
BRINES, E.	2	0,99
CARRERO NINE, N.	2	0,99
FERRER JULVE, N.	2	0,99
GÓMEZ MARTÍ, P.	2	0,99
GUIJA MORALES, E.	2	0,99
LLOPIS LLORENTE, R.	2	0,99
MARTÍNEZ SELLÉS, M.	2	0,99
PASTOR, R.	2	0,99
PÉREZ LÓPEZ-VILLAMIL, J.	2	0,99
Altres autors amb un sol article	81	40,10
total	202	100

A l'hora d'analitzar aquesta taula cal advertir en primer lloc que la diferència en el total d'articles respecte als 195 localitzats es deu a dos factors: en primer lloc al fet d'haver-hi articles signats per més d'un autor. En aquests casos l'article s'ha assignat a tots els signants. D'altra banda, aquells articles del mateix autor que apareixen publicats a més d'una revista s'han comptabilitzat com un de sol.

La primera de les conclusions que es poden extraure de les dades obtingudes és la gran importància que va tenir la família Peset en el desenvolupament de la medicina legal a València: cinc membres de la família, que pertanyent a quatre generacions, apareixen entre els autors de la taula anterior.

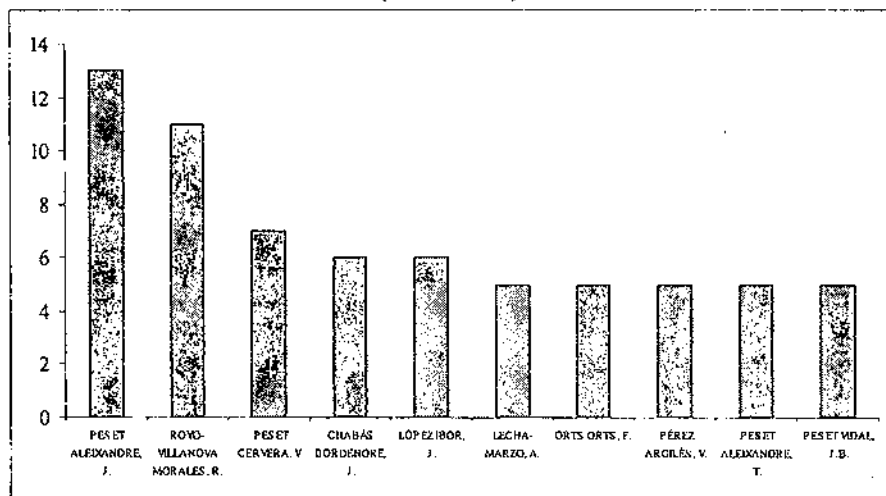
A més, cal destacar la nombrosa presència de catedràtics de medicina legal de tot l'Estat, la major part dels quals publicaren a *La Crónica Médica* entre 1928 i 1939, fruit del prestigi i el lideratge que a nivell de la medicina legal espanyola ostentava Juan Peset, director aleshores d'aquesta publicació⁸. De fet, molts d'ells eren deixebles directes com López Gómez o López Ibor, i altres treballaren un temps al costat del professor Peset per tal de completar

⁸ Lain Entralgo (1982), p. XXIII.

la seua formació: és el cas de Guija Morales, Pérez Argilés i Pérez López-Villamil⁹.

Centrarem l'estudi en els deu autors més productius, els quals apareixen representats al gràfic que segueix :

Gràfic 2
Distribució per màxims productors d'articles sobre medicina legal
publicats a València
(1841-1939)

Com era d'esperar, apareix com a màxim productor Juan Peset Alexandre¹⁰. Doctor en Medicina, Ciències químiques i Dret, va completar la seua formació al costat d'algunes de les principals figures de la medicina legal de l'època com Fresenius, Ogier o Bertillon. Catedràtic a Sevilla des de 1910, es traslladà sis anys després a la Facultat de Medicina de València. La seua activitat política, l'inici de la Guerra Civil i el seu tràgic desenllaç, deixaren sense enllestir el tractat sobre la disciplina que estava preparant. Així i tot fou l'home que, com afirmava Lain Entralgo, va donar a la medicina legal espanyola un nivell veritablement europeu.

⁹ Gisbert (1982), p. XLIV.

¹⁰ Baldó, Mancebo (2001); Gisbert (1982); Lain Entralgo (1982). Sobre la activitat política i el processament del professor Peset veure Aguiló (1982) i Albiñana (2001).

Aquesta especialitat també va ser conreada per altres membres de la família Peset, com hem apuntat abans: el seu avi, Juan Bautista Peset Vidal¹¹, prestigiós clínic i figura clau de la medicina valenciana durant les dècades centrals del segle XIX, va encarregar-se de l'ensenyament de la medicina legal a la Facultat de València durant el curs 1871-1872, destacant també la seua activitat en el camp de la psiquiatria, estretament lligada aleshores a la medicina legal. Son pare, Vicente Peset Cervera¹², catedràtic de terapèutica de la Facultat de Medicina valenciana i autor d'un dels millors manuals espanyols sobre aquesta especialitat, fou director del Laboratori de Medicina Legal de Madrid, dedicant gran part de la seua obra a la toxicologia. El seu germà, Tomás Peset Aleixandre¹³, metge i veterinari que va destacar pels seus treballs sobre la vacunació antiràbica al si del Laboratori Bacteriològic Municipal de València, fou professor auxiliar de medicina legal adscrit a la càtedra valenciana. Finalment, encara que no apareix entre els màxims productors, cal mencionar el seu fill, Vicente Peset Llorca¹⁴. Format com a psiquiatre a la Càtedra de Medicina Legal de València, fou el responsable de què *La Crónica Médica*, que dirigia son pare, es publicara fins poc abans de la finalització de la guerra civil.

El segon autor en importància pel nombre d'articles fou Ricardo Royo-Villanova Morales¹⁵. Catedràtic de medicina legal de Valladolid des de 1928, estudià Medicina a Saragossa, i va completar posteriorment la seua formació en medicina legal a les Universitats de Viena, Roma, Brusel·les, París i Lió. Ja als anys 50 ocupà la càtedra a la Universitat de Madrid, així com la direcció de l'Escola de Medicina Legal.

Un altre dels noms destacats fou Juan José López Ibor¹⁶. Format sota el mestratge de Juan Peset Aleixandre, amplià estudis en psiquiatria a diversos països europeus. Catedràtic de medicina legal de Santiago el 1932, un any després fou nomenat director del Manicomi Provincial de València. Orientà definitivament la seua activitat cap a la psiquiatria, convertint-se en una de les figures cabdals de la medicina espanyola del segle XX en aquesta especialitat.

¹¹ López Piñero (1992), pp. 40,50-52. Per a una visió més ampla de Juan Bautista Peset Vidal cal consultar Peset (1995).

¹² Doctor (1916), pp. 1-2; López Piñero (1992), pp. 77-78, 86.

¹³ Báguena (2000), pp. 97-97, 101-102; Martínez (en premsa).

¹⁴ López Piñero (1992), pp. 112, 121.

¹⁵ Alvarez-Sierra (1963), p. 468.

¹⁶ Alvarez-Sierra (1963), p. 286; Gisbert (1982), p. XLIV.

Menció especial mereix l'aparició entre els autors més productius del tisiòleg José Chabàs¹⁷. Cap clínic del sanatori antituberculós de Portaceli (València), va fundar el 1905 la *Revista de Higiene y Tuberculosis*, una de les primeres publicacions de la seua especialitat. Home sense cap vinculació amb la medicina forense, ens apareix en aquest grup pels seus articles sobre deontologia i medicina laboral, alguns d'ells signats sota el pseudònim H. Sacabejos.

Del grup d'autors que apareixen amb cinc articles ja ens hem ocupat dels dos pertanyents a la família Peset. Dels altres tres, en destaca, sens dubte, Antonio Lecha-Marzo¹⁸, personatge clau de la medicina legal espanyola. Finalitzats els estudis de Medicina a Valladolid, va arrodonar la seua formació a Lieja i Brusel·les pensionat, al igual que Peset, Royo-Villanova i López Ibor, per la *Junta para Ampliación de Estudios*. Catedràtic de medicina legal de Granada (1914) i Sevilla (1917), la seua prematura mort el 1919 va deixar inacabat –altra coincidència amb Peset– un *Tratado de Medicina Legal y Toxicología*, estroncà una de les trajectòries més prometedores de la medicina contemporània.

Amb el mateix nombre d'articles apareix Valentín Pérez Argilés¹⁹. Després de cursar la carrera de Medicina a Saragossa, treballà, com hem comentat abans, sota les ordres de Peset a la càtedra de València amb la finalitat de millorar la seua preparació. Fou catedràtic de medicina legal de Santiago des de 1934, i va passar després de la guerra a Saragossa, on es va encarregar també de la càtedra de psiquiatria.

Acabarem aquest apartat parlant de Francisco Orts Orts²⁰. Titular de la càtedra de medicina legal de València des de 1879, fou el predecessor de Peset, amb el qual va permutar la plaça poc abans de jubilar-se. Home de gran vocació docent, no va ser una figura clau de l'especialitat, però va ser el responsable de la consolidació del seu ensenyament a València.

2.3. Distribució per matèries.

Els articles han estat dividits en les següents àrees temàtiques:

¹⁷ Chabàs (1970).

¹⁸ De Meer (1989).

¹⁹ Alvarez-Sierra (1963), p. 400.

²⁰ Martínez (en premsa).

- Deontologia, on s'han inclòs temes de moral mèdica com el suïcidi o la vaga de fam, així com tot allò relacionat amb la bona praxi mèdica.
- Tècniques d'identificació, que abasten l'estudi de les taques de sang i esperma, pèls, dactiloscòpia i estudis sobre grups sanguinis.
- Sexologia forense, que inclou tots els apartats que formaven l'anomenada aleshores afrodisiologia: delictes contra l'honestetat, perversions, aptitud per tal de contraure matrimoni, embaràs, part i avortament.
- Traumatologia forense, on a banda de considerar temes estrictament traumatològics com ferides o incapacitats, s'han afegit els articles sobre asfíxiologia.
- Tanatologia, on s'inclouen els treballs sobre diagnòstic de mort, autòpsies, alçament de cadàver, inhumació, exhumació i cremació.
- Toxicologia, abastant tant articles sobre toxicologia general, és a dir, sobre simptomatologia, diagnòstic i tractament de la intoxicació, com els que s'ocupen de l'acció d'algun verí en concret. S'han exclòs aquelles intoxicacions considerades com a malalties professionals com el saturnisme o la intoxicació per plom.
- Responsabilitat criminal, on s'ha recollit tot el que fa referència a la psiquiatria forense i a l'antropologia criminal, així com els treballs que analitzen la influència de determinades discapacitats físiques com a factors determinants de responsabilitat jurídica.
- Medicina laboral, que inclou els accidents de treball, les malalties professionals i les condicions higièniques dels llocs de treball.
- Reglamentació professional, on s'ha considerat tot allò relacionat amb la creació del Cos de Metges Forenses, així com la problemàtica derivada de l'actuació dels metges davant els tribunals de justícia.

A l'hora de fer aquesta classificació ens hem basat en el programa docent de Juan Peset Aleixandre, catedràtic de medicina legal entre 1910 i 1939²¹. Les dues últimes categories no apareixen com a tals al temari elaborat per Peset, però creiem que la seua inclusió dóna una visió més completa de la situació de la medicina legal al període estudiat. Els resultats obtinguts apareixen reflectits a la taula següent:

²¹ Peset (1925); Peset (1934).

Taula II
Distribució per matèries dels articles sobre medicina legal publicats a
València
(1841-1939)

Tema	núm. artic.	percentatge
DEONTOLOGIA	34	17,44
TOXICOLOGIA	33	16,92
RESPONSABILITAT CRIMINAL	25	12,82
TÈCNIQUES D'IDENTIFICACIÓ	21	10,77
MEDICINA LABORAL	18	9,23
TANATOLOGIA	17	8,72
TRAUMATOLOGIA FORENSE	17	8,72
SEXOLOGIA FORENSE	16	8,21
REGLAMENTACIÓ PROFESSIONAL	14	7,18
total	195	100

Com podem veure, la deontologia, amb 34 articles, és el tema més tractat als treballs recollits. Hem de dir, però, que aquesta dada pot dur a confusió pel fet que en dos casos un mateix article apareix publicat a tres revistes diferents. Una altra de les raons que poden explicar el gran nombre d'articles sobre temes deontològics és el fet de ser una matèria que excedeix l'àmbit de la medicina legal, essent la majoria d'autors aliens al camp medicoforens.

Pel que fa als aspectes abordats, a més d'alguns tan actuals com el suïcidi o la vaga de fam, n'apareixen altres més específics de l'època: és el cas de l'eugenèsia o de la declaració obligatòria de la tuberculosi, amb el conflicte entre el dret a la confidencialitat del malalt i el fet de ser un problema de salut pública.

La toxicologia, una de les parcel·les clàssiques de la medicina legal, compta amb 33 treballs, el 16,92% del total, la qual cosa ens fa palesa la importància que aleshores tenia aquest capítol de la disciplina. De fet, el seu ensenyament ocupava gran part del curs acadèmic als plans d'estudi del període estudiat²². Cal destacar que és un dels temes que té una distribució

²² Martínez (en premsa); Peset (1925); Peset (1934).

temporal més homogènia, i n'apareixen articles a totes les dècades entre 1841 i 1939.

Dintre dels articles sobre responsabilitat criminal, els dedicats a la psiquiatria forense són els més nombrosos. Tres d'ells, com hem comentat adés, tracten el cas de l'assassí múltiple Garayo, el qual va tenir gran repercussió social, i va ser estudiat per José María Esquerdo, un dels psiquiatres més destacats de l'època²³. Respecte als dedicats a l'antropologia criminal cal dir que només apareixen quatre articles, i és Antonio Lecha-Marzo l'únic dels màxims productors que tracta aquest tema. Per últim, mereixen menció apart els articles que s'ocupen de la responsabilitat penal de determinats malalts com els sordmuts o els dedicats a la delinqüència infantil.

Una altra de les dades que s'han de ressaltar és l'augment progressiu dels treballs relacionats amb les tècniques d'identificació, signe del grau de maduresa i especialització que anava adquirint la medicina legal. Les publicacions sobre aquesta temàtica s'ocupen sobre tot de l'estudi de les taques de sang i d'esperma, i varen aparèixer la majoria al període 1928-1939.

Quant a la medicina laboral, resulta significatiu que només un article aparegui abans de 1900, any a partir del qual es va desenvolupar de manera considerable la legislació en matèria de treball a l'Estat espanyol²⁴. Destaquen els dedicats a la tuberculosi i la seua consideració com a malaltia professional.

També del segle XX són tots els articles sobre tanatologia, amb l'excepció del que va publicar Francisco Orts el 1894. La majoria d'ells es dediquen a l'estudi de les autòpsies judicials i a diverses tècniques per al diagnòstic de la mort. Val la pena, però, mencionar els dos dedicats a la cremació.

Respecte a les publicacions sobre traumatologia forense, hem de dir que es poden distingir dos grups ben diferenciats: un primer grup compost per articles de temàtica estrictament traumatològica, apareguts fonamentalment al segle XIX, i un altre format per treballs dedicats a l'asfíxiologia, publicats

²³ López Piñero (1992), p. 107.

²⁴ Reglà, Sanz (1965), p. 461.

a partir de 1928 al voltant de la revista *La Crónica Médica* i de la càtedra de medicina legal de València, totes dues sota la direcció de Juan Peset²⁵.

Els articles sobre sexologia forense versen bàsicament sobre dos temes: l'avortament i la seua problemàtica medicolegal i el diagnòstic de l'embaràs mitjançant la reacció d'Abderhalden. Menció a banda mereixen els treballs que tracten de les causes mèdiques que poden impedir el matrimoni, on es fa palesa la importància que adquireix el metge com a controlador moral i social²⁶.

Finalment, en el grup de treballs sobre reglamentació professional trobem la insistència dels metges en reivindicar el seu paper decisiu en els judicis a l'hora de determinar la responsabilitat penal dels alienats, la qual cosa va ser motiu d'enfrontament amb l'estament judicial²⁷. D'altra banda, la mala situació econòmica i professional que patien els forenses és l'altre tema que apareix de manera reiterativa²⁸.

Aquestes àrees temàtiques foren abordades amb diferent assiduïtat pels diversos autors. Els temes tractats pels màxims productors apareixen a la taula següent:

Taula III
Distribució per matèries i autors dels articles sobre medicina legal
publicats a València
(1841-1939)

autor	DE	ID	ML	R	PR	CS	FT	AT	TOT	R	total
PESET ALEIXANDRE, J.	1	4	-	-	1	1	1	5	-	-	13
ROYO-VILLANOVA MORALES, R.	3	-	3	-	-	-	4	-	1	-	11
PESET CERVERA, V.	-	2	-	-	1	-	-	4	-	-	7
CHABÀS BORDEHORE, J.	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-	6
LÓPEZ IBOR, J.	1	1	-	2	2	-	-	-	-	-	6
PESET ALEIXANDRE, T.	-	1	-	-	-	1	2	1	-	-	5
PESET VIDAL, J.B.	2	-	-	-	1	-	-	1	1	-	5
LECHA-MARZO, A.	-	2	-	-	2	-	1	-	-	-	5

²⁵ Micó (2001), pp. 72-73.

²⁶ Barona (1997), p. 160.

²⁷ Barona (1997), p. 161.

²⁸ Sobre el Cos de Metges Forenses veure Jiménez (1974).

PÉREZ ARGILÉS, V.	-	4	-	-	-	1	-	-	-	5
ORTS ORTS, F.	-	-	-	2	-	1	1	1	-	5
total	11	14	5	4	7	4	9	12	2	68

DE: deontologia. ID: tècniques d'identificació. ML: medicina laboral. RP: reglamentació professional. RC: responsabilitat criminal. SF: sexologia forense.

TA: tanatologia. TO: toxicologia. TR: traumatologia forense.

La primera de les dades que podem observar és que, a diferència del que veïem quan analitzem el total d'articles, el tema més tractat ja no és la deontologia sinó les tècniques d'identificació, una àrea temàtica més exclusiva dels professionals de la medicina legal. Dos són els autors que destacaren en aquest camp amb quatre articles: un d'ells fou Valentín Pérez Argilés, que sota la direcció de Juan Peset, publicà quasi exclusivament sobre aquest tema, abordant l'estudi dels cabells, les taques de sang i esperma i la dactiloscòpia. L'altre va ser el mateix Peset, que se centrà en l'estudi de les taques de sang²⁹.

Junt amb les tècniques d'identificació, la toxicologia fou l'altra vessant de la medicina legal que ocupà la major part de les publicacions de Juan Peset, probablement a causa que reunia la doble condició de metge i químic. A més, cal recordar la seua especialització en anàlisi toxicològica al costat de Fresenius i Ogier, els experts més destacats de l'època en aquest camp³⁰.

Un altre dels autors que centrà les seues publicacions en un tema va ser Vicente Peset. El que fóra metge i químic com el seu fill, així com el fet de que ocupés la càtedra de terapèutica, ens explica que la majoria dels seus treballs foren sobre toxicologia³¹.

També José Chabàs s'ocupà fonamentalment d'una àrea temàtica: la deontologia. Home sense cap relació amb la medicina legal³², els seus treballs deontològics se centraren fonamentalment en la mala praxi mèdica que suposava l'abús en la utilització de tècniques auxiliars de diagnòstic com el laboratori o els raigs X.

²⁹ Micó (2001), pp. 72-73.

³⁰ Gisbert (1982), p. XXXV.

³¹ López Piñero (1992), p. 77.

³² Chabàs (1970).

Pel que fa a Ricardo Royo-Villanova, cal destacar que fou l'autor que més s'ocupà, amb diferència, de la tanatologia, centrant els seus treballs en l'estudi de diversos signes per al diagnòstic de la mort. A més, ell i Chabàs van ser els únics que publicaren sobre medicina laboral d'entre els màxims productors.

Finalment, respecte a la producció de la resta d'autors, hem de comentar que no polaritzaren la seua activitat en cap de les vessants de la medicina legal.

2.4. Distribució per revistes.

Com hem dit al principi, per a la realització d'aquest treball s'han revisat set revistes mèdiques valencianes. La primera en aparèixer fou el *Boletín del Instituto Médico Valenciano* (1841-1896)³³. Òrgan oficial de l'Institut Mèdic Valencià, posteriorment es publicà durant el període 1911-1912 sota el nom d'*Anales del Instituto Médico Valenciano*.

La segona per ordre cronològic va ser *La Fraternidad* (1866-1869)³⁴. Fundada pel catedràtic de clínica mèdica José Iborra, va desaparèixer amb la seua mort. Malgrat la seua escassa durada, té l'interès que fou l'òrgan oficial de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de València.

*La Crónica Médica*³⁵ començà a publicar-se el 1877. Fundada pels ginecòlegs Francisco de Paula Campà i Manuel Candela, el cirurgià Juan Aguilar Lara i el farmacòleg Amalio Gimeno, va tenir al llarg de la seua existència tres períodes ben delimitats: un primer període corresponent als anys 1877-1894, sota la responsabilitat dels abans esmentats. Una segona època entre els anys 1907-1919, sota la direcció de Manuel Candela i, per últim, un tercer període entre 1928 i 1939, a càrrec de Juan Peset Aleixandre.

Altres tres revistes començaren a editar-se al voltant del canvi de segle: la *Revista Valenciana de Ciències Mèdicas* (1899-1920)³⁶, *La Medicina*

³³ López Piñero (1992), p.23; Casas (1973), p. 676. L'Institut Mèdic Valencià ha estat estudiat per Teruel (1974).

³⁴ López Piñero (1992), pp.23-24, 41-42, 48; Casas (1973), p. 678.

³⁵ López Piñero (1992), pp.55-56, 110-112; Casas (1973), pp. 677, 687. Un estudi més profund d'aquesta revista es pot trobar a Sanchis (1991) i Soler (1993).

³⁶ López Piñero (1992), pp. 110-112; Casas (1973), p. 680.

Valenciana (1901-1924)³⁷ i la *Revista de Higiene y Tuberculosis* (1905-1936)³⁸. La primera fou fundada per l'otorrinolaringòleg Faustino Barberà i es va publicar fins quatre anys abans de la seua mort. *La Medicina Valenciana* va ser bàsicament un projecte del pediatra Ramón Gómez Ferrer i, igual que en el cas anterior, deixà d'aparèixer amb la seua defunció. L'altra revista fou obra del tisiòleg José Chabàs, la publicació de la qual va interrompre l'inici de la guerra civil.

L'última de les publicacions en aparèixer fou *Policlínica* (1913-1933)³⁹. Va ser fundada per quinze metges, entre els quals podem destacar l'internista Ramón Vila, el neuropsiquiatre i bacteriòleg Pablo Colvée o l'oftalmòleg Vicente Domínguez Roca, i va ser de gran importància en el desenvolupament de l'especialisme mèdic a València. La distribució dels articles sobre medicina legal apareguts en aquestes revistes es mostra al gràfic núm. 3.

La Crónica Médica fou, sens dubte, la revista valenciana clau en el camp de la medicina legal, especialment l'etapa compresa entre 1928 i 1939 quan, com hem mencionat abans, estava dirigida per Juan Peset. En efecte, si fem un repàs dels articles apareguts durant el període esmentat a la premsa mèdica valenciana, veurem com dels 69 treballs, 58 foren publicats a *La Crónica Médica*. Les raons, les hem anat comentant en apartats anteriors: Peset i els seus deixebles eren, probablement, el principal nucli de treball de la medicina legal espanyola de l'època, i varen utilitzar la revista per tal de publicar les seues investigacions. Aquesta dinàmica va afavorir que altres professors de tot l'Estat espanyol també col·laboraren a les seues pàgines.

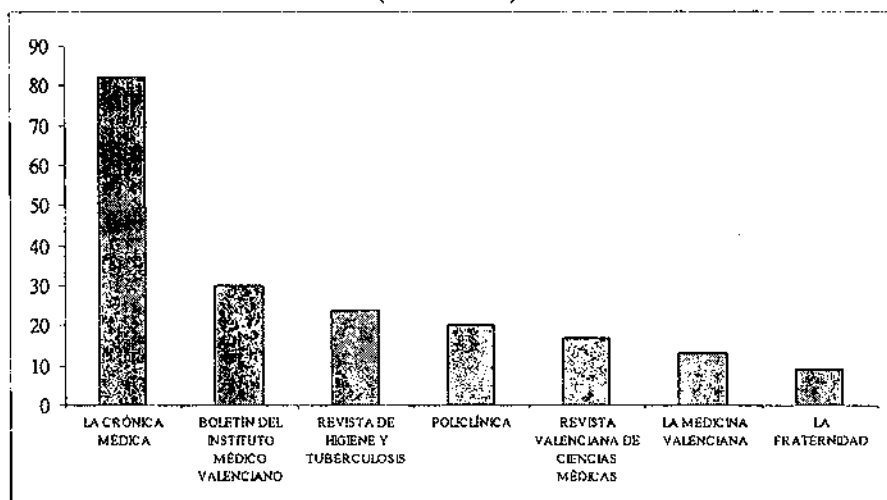
Menció especial mereix el número homenatge que va aparèixer el 1935 amb motiu de la commemoració del 25è aniversari de l'accés a la càtedra de Juan Peset. En aquest número, hi col·laboraren sis catedràtics de l'especialitat, molts dels quals s'havien format amb Peset, a més d'autors estrangers com Dervieux o De Dominicis, la qual cosa ens posa de manifest la relació del professor Peset amb altres grups europeus que treballaven en temes medicolegals.

³⁷ López Piñero (1992), pp. 110-112; Casas (1973), p. 688. Sobre *La Medicina Valenciana* cal consultar Herrero (1984).

³⁸ López Piñero (1992), pp. 110-112; Casas (1973), p. 689. L'etapa inicial d'aquesta revista ha estat analitzada per Barona (1986).

³⁹ López Piñero (1992), p. 112; Casas (1973), p. 688. Sobre *Policlínica* cal veure Pérez (1997).

Gràfic 3
Distribució per revistes dels articles sobre medicina legal publicats a
València
(1841-1939)

Pel que fa a les altres dues etapes de la revista, a penes es van publicar treballs sobre medicina legal. Així i tot, durant la primera època (1877-1894) també va ser la revista valenciana de major contingut medicoforense.

Respecte a la resta de revistes, cal remarcar que les diferències quant al nombre d'articles entre el *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, la *Revista de Higiene y Tuberculosis*, la *Revista Valenciana de Ciencias Médicas* i *La Medicina Valenciana* es deuen fonamentalment al major o menor número d'anys que cada una d'elles fou publicada. En cap cas, però, la medicina legal apareix com un dels temes bàsics. De fet, totes presenten una mitjana de menys d'un article per any sobre l'especialitat.

D'aquest grup només hem de remarcar que a la *Revista de Higiene y Tuberculosis* es publiquen bàsicament treballs sobre dos temes: medicina laboral i deontologia, i els altres apareixen de manera quasi anecdòtica. Val la pena recordar que fou la revista amb major número d'articles sobre medicina del treball de les consultades. De major interès fou el contingut medicolegal de *Policlínica*, sobretot durant el període comprès entre la seua fundació el 1913 i l'aparició de la tercera època de *La Crónica Médica* el 1928. Durant aquest temps podem considerar-la com la revista més rellevant pel que fa a la medicina legal, destacant el bienni 1914-1915 amb 11

articles. Aquesta dada no es pot deslligar de les seues circumstàncies fundacionals: editada per metges joves, molts d'ells professors auxiliars de la Facultat de Medicina, que van impulsar des de les seues pàgines el desenvolupament de les diverses especialitats mèdiques al País Valencià⁴⁰.

Finalment, veiem com *La Fraternidad* ens apareix a la gràfica com la revista amb menys articles. Tanmateix, qualitativament va tenir més importància que altres de les revisades com la *Revista Valenciana de Ciències Mèdicas* o *La Medicina Valenciana*, ja que el seu reduït nombre de treballs es deu simplement a què només es publicà durant quatre anys. De fet, en ella publicaren amb assiduitat Juan Bautista Peset Vidal i Joaquín Serrano Cañete, que era pediatre i metge forense⁴¹.

A més del nombre d'articles publicats, un altra dada que ens pot servir per tal de mesurar la importància de les revistes estudiades en el camp de la medicina legal és la distribució de les col·laboracions dels autors més productius, reflectida a la taula IV:

Taula IV
Distribució per revistes i autors dels articles sobre medicina legal
publicats a València
(1841-1939)

autor	C	M	B	I	M	V	R	H	T	P	C	R	V	C	M	M	V	F	R	total
PESET ALEIXANDRE, J.	4	2	1	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14
ROYO-VILLANOVA MORALES, R.	10	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
PESET CERVERA, V.	2	4	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
CHABÀS BORDEHORE, J.	-	-	5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
LÓPEZ IBOR, J.	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
PESET ALEIXANDRE, T.	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
PESET VIDAL, J.B.	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	5
LECHA-MARZO, A.	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
PÉREZ ARGILÉS, V.	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
ORTS ORTS, F.	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
total	31	9	6	16	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	70

⁴⁰ López Piñero (1992), p. 112.

⁴¹ López Piñero (1992), pp. 42, 50, 52.

CM: *La Crónica Médica*. BIMV: *Boletín del Instituto Médico Valenciano*.
RHT: *Revista de Higiene y Tuberculosis*. PC: *Policlínica*.
RVCM: *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*. MV: *La Medicina Valenciana*.
FR: *La Fraternidad*.

La primera cosa que cal advertir és que tant Juan Peset Aleixandre com son pare Vicente Peset ens apareixen amb un article més que a les taules I i III. Açò passa perquè publicaren un mateix treball a dues revistes diferents.

Com veiem, *La Crónica Médica* fou la revista amb major nombre de col·laboracions, aparegudes bàsicament a la seua tercera època, etapa a la qual pertanyen els articles de Royo-Villanova, López Ibor i Pérez Argilés. Pel que fa als treballs de Juan Peset, tres d'ells són també del període 1928-1939. L'altre data de 1914 i també fou publicat a *Policlínica*, l'altra revista que destaca a la taula.

Ja hem comentat adés la importància de *Policlínica* entre 1913 i 1928. De fet, fou l'única revista valenciana on va publicar Antonio Lecha-Marzo, un dels noms bàsics de la medicina legal de l'època.

Respecte a la resta de publicacions, val la pena analitzar tres dades: l'absència de col·laboracions per part dels màxims productors a *La Medicina Valenciana*, la qual cosa ens confirma l'escassa rellevància d'aquesta revista pel que fa a la medicina legal; el fet que només Peset Vidal publicqués a *La Fraternidad*, explicable per ser l'únic autor que va coincidir amb l'època de vigència de la revista; i, per últim, la presència quasi exclusiva d'articles de José Chabàs a la *Revista de Higiene y Tuberculosis*, a causa del caire personalista d'aquesta publicació, de la qual era director.

3. CONCLUSIÓ.

Entre 1841 i 1928 el volum d'articles publicats sobre medicina legal al País Valencià va tenir escassa importància, exceptuant períodes puntuals com el bienni 1914-1915 de la revista *Policlínica*. Aquesta situació canvia amb l'aparició de la tercera època de *La Crónica Médica*. Dirigida per Juan Peset Aleixandre, va servir com a mitjà de difusió del treball realitzat tant pel mateix Peset i els seus deixebles, com per altres especialistes de l'Estat espanyol com Royo-Villanova o Álvarez de Toledo, que van suplir en gran mesura l'absència d'una publicació especialitzada en medicina legal a la premsa mèdica valenciana.

4. BIBLIOGRAFIA.

4.1. *Fonts.*

Boletín del Instituto Médico Valenciano (1841-1890), (1893-1896), (1911-1912).

La Crónica Médica (1877-1894), (1907-1919), (1928-1939).

La Fraternidad (1866-1869).

La Medicina Valenciana (1901-1923).

Policlínica (1913-1933).

Revista de Higiene y Tuberculosis (1905-1909), (1913-1928), (1930-1936).

Revista Valenciana de Ciencias Médicas (1899-1915), (1917).

4.2. *Bibliografia secundària.*

ALBARRACÍN TEULÓN, A. (1988), Las ciencias biomédicas en España, de 1800 a 1936. En: Sánchez Ron, J.M., (ed.), *Ciencia y sociedad en España: de la Ilustración a la Guerra Civil*, Madrid, CSIC, pp.143-155.

ÁLVAREZ-SIERRA, J. (1963), *Diccionario de autoridades médicas*, Madrid, Editora Nacional.

AGUILÓ LÚCIA, L.I. (1982), Notes sobre l'actuació política d'en Joan Peset. En: *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, vol. I, València, Universitat de València, pp. LIII-LXI.

ALBIÑANA, S. (2001), Història d'un procés. En: *Procés a Joan Peset Aleixandre*, València, Universitat de València, pp. 49-64.

BÁGUENA CERVELLERA, M.J. (2000), El Cuerpo Municipal de Sanidad de Valencia y la lucha contra las enfermedades infecciosas. El caso de la rabia. En: Barona, J.L. (ed.), *Polítiques de salut en l'àmbit municipal valencià (1850-1936)*, València, SEC, pp. 71-109.

BALDÓ, M.; MANCEBO, M.F. (2001), Vida i mort de Joan Peset. En: *Procés a Joan Peset Aleixandre*, València, Universitat de València, pp. 11-47.

BARONA VILAR, C. (1986), *La Salud Pública. Revista de Higiene y Tuberculosis (1905-1907). Inventario, bibliometría y análisis semántico-documental*, València, tesi de licenciatura.

BARONA VILAR, J.L. (1997), Enfermedad y delito. El debate sobre la responsabilidad criminal en los orígenes de la medicina legal. En: Montiel, L.; Porras, I. (ed.), *De la responsabilidad individual a la culpabilización de la víctima. El papel del paciente en la prevención de la enfermedad*, Madrid, Doce Calles, pp. 159-177.

CARRILLO MARTOS, J.L. (1996), Los orígenes de la Medicina Legal como especialidad en España, *Cuadernos de Medicina Forense*, 6, 13-17.

CASAS BOTELLÉ, F. (1973), *Revistes de ciències mèdiques al País Valencià. Actas I Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. I, València, pp. 673-689.

CHABÀS BERGÓN, E. (1970), Un médico e historiador valenciano: José Chabàs Bordehore. *Actes I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana*, vol. II, Barcelona-Montpeller, pp. 102-115.

CORBELLA CORBELLÀ, J. (1975), Medicina y sociedad. Medicina legal. En: Lain Entralgo, P., (ed.), *Historia universal de la medicina*, vol. VII, Barcelona, Salvat, pp. 407-414.

DE MEER LECHA-MARZO, C. (1989), Antonio Lecha-Marzo. Contribución a la Historia de la Medicina Legal Contemporánea. En: Rojo, A.; Riera, J. (ed.), *Cien años de Medicina vallisoletana*, Valladolid, Universidad de Valladolid, pp. 95-100.

DOCTOR (1916), El Dr. Vicente Peset y Cervera, *La Medicina Valenciana*, 17, 1-10.

GISBERT CALABUIG, J.A. (1982), La obra científica del profesor Peset Aleixandre. En: *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, vol. I, València, Universitat de València, pp. XXIX-XLV.

HERRERO BERNABEU, C. (1984), *La revista La Medicina Valenciana (1901-1923)*, València, tesi doctoral.

JIMÉNEZ MUÑOZ, J.M. (1974), *Historia legislativa del Cuerpo de Médicos Forenses*, Valladolid, Universidad de Valladolid.

LAÍN ENTRALGO, (1982), Juan Peset Aleixandre (1861-1941). En: *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*, vol. I, València, Universitat de València, pp. XXI-XXVII.

LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1992), Los saberes médicos y su enseñanza. En: López Piñero, J.M. (ed.), *Historia de la medicina valenciana*, vol. III, València, Vicent Garcia Editors, pp. 9-127.

MARTÍNEZ MONTSÓ, F. (1999), *La medicina legal a través de la premsa mèdica valenciana (1843-1936)*, València, treball d'investigació.

MARTÍNEZ MONTSÓ, F. (en premsa), La enseñanza de la medicina legal en Valencia: la obra de Francisco Orts y Orts (1875-1916). *Actas XII Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, Albacete.

MICÓ NAVARRO, J.A. (2001), Bibliografía de Joan Peset Aleixandre. En: *Procés a Joan Peset Aleixandre*, València, Universitat de València, pp. 65-75.

PÉREZ DE PETINTO BERTOMEU, M. (1999, publicat inicialment el 1952) Comienzo y actualidad de la trayectoria corporativa Médico-forense, *Revista Española de Medicina Legal*, XXIII (86-87), 5-43.

PÉREZ MARTÍNEZ, J.M. (1997), *La medicina valenciana en el periodo de entreguerras a través de la revista Policlínica*, València, tesi doctoral.

PESET ALEIXANDRE, J.B. (1925), *Programa de Medicina Legal y Toxicología*, València, F. García Muñoz.

PESET ALEIXANDRE, J.B. (1934), *Programa de Medicina Legal y Toxicología*, València, F. García Muñoz.

PESET MANCEBO, M. (1995), *Juan Bautista Peset y Vidal (1821-1885) y la transición de la medicina anatómo-clínica a la de laboratorio*, València, tesi doctoral.

REGLÀ, J.; SANZ, L. (1965), El trabajo en España (1914-1960). En: Parias, L.H. (ed.), *Historia general del trabajo*, vol. IV, Barcelona, Grijalbo, pp. 451-462.

SANCHIS ALDÀS, C. (1991), *La medicina valenciana a través de La Crónica Médica (1877-1894)*, València, tesi doctoral.

SOLER BAYONA, C. (1993), *La medicina valenciana a través de La Crónica Médica (1907-1939)*, València, tesi doctoral.

TERUEL PIERA, S. (1974), *Labor del Instituto Médico Valenciano (1841-1892)*, Madrid, CSIC.

